

Foranderligheder efter Anden Verdenskrig

Af Frode Sørensen

Der var ønsker og forventninger til nye og bedre tider, når engang efter maj 1945 verden skulle komme i lave igen. Fem lange års krig havde slidt på mange værdier. Både de materielle og de sjælelige.

Vi, som havde været unge i de fattige tredivere uden at lide nød og havde overlevet krigen - de fleste uden at have gjort sig fortjent til noget særligt - havde langs afsted overtaget »gård og gods« eller anden virksomhed efter »Den gamle«, som vi længe havde kaldt ham uden at skamme os. Mange steder på gunstige betingelser.

Der gik tid før det rigtig gik op for os, at vi nu havde ret og pligt til at forme og præge en ny tid. Nogle blev nær de tredive, før der blev frihed til at sætte x på en stemmeseddel og være med til at vedtage eller forkaste ved mejeriets generalforsamling.

Vi stod ikke på spring til at kassere alt det, som de gamle havde brugt et par slægtled til at bygge op uden direkte politisk medvind eller specialviden.

Grundlaget var godt nok, men »med det bedste frelst« var der behov for moderniseringer. Der var megen teknisk-videnskabelig foranderlighed ude i den store og nu frie verden, som vi også kunne få del i. Både i de lokale samfund af frie bønder og andre foretagssomme borgere og på landsplan.

Krigstidens planøkonomiske indgreb havde været så længe, at de var svære at slippe af med igen. Nogle passede måske godt til den

industripolitik, som det endnu så solide bondesamfund måtte vænne sig til, både som en nødvendighed og en trussel.

Der kan i forhandlingsbøger og statistiske årbøger læses om, hvad der kom til at ske. Hvordan det blev oplevet blandt os, der måske kan huske lidt af, hvad der blev sagt og tænkt ved markskel og stalddøre, eller ved smedens filebænk blev ikke skrevet.

Den nutid, som jeg vover at kalde min egen og engang var for bange for at gå for nær, er også blevet ældre år for år. De fleste kan af gode grunde ikke huske ret meget af, hvad der var aktuelt omkring 1948-50. Situationer og begivenheder fra dengang vil jeg bruge som en slags status for, hvad der siden skete indenfor egns- og laridegrænser af foranderlighed i bondelivet med nødvendige sideblik til andre foranderligheder. Som jeg oplevede det med egne sanser.

I egnen omkring Oksbøl i Aal Sognekommune varede krigens efterveer længere end andre steder, fordi den fordums tyske militærlejr der var det sted, hvor det lod sig gøre at samle og huse flest af de mange tusinde østtyske flygtninge, som i krigens sidste uger i hast havde søgt tilflugt her i landet.

Efter international aftale blev det en dansk statsopgave at forsørge alle disse hjemløse i ubestemt tid. Den parantes i Danmarkshistorien har andre fortalt godt og grundigt om, også i »Fra Ribe Amt«.

At jeg berører sagen her skyldes, at jeg var

nærmeste nabo til hegnet om lejrens forsyningscentral, den gamle tyske banegård fra 1941.

Lejrens forsyninger og overordnede styrelse var, som før nævnt, en statsopgave, der efter nogle erfaringer i det hidtil uprøvede blev underlagt statens Civile Luftværn, som efter 1945 havde fået god tid. Den indre opvartning i lejren, materielt og kulturelt, blev styret af flygtningene selv.

Uden at regnes for at være fængsel eller fangelejr var lejren bevoftet for at hindre flugt eller *indbrud*. De første par år gik der danske soldater langs hegnet, to og to, side om side inde på min mark. Med håbet om forår efter den strenge vinter i 1947 blev en to meter bred sti synlig, der hvor rugens krøllede blade skulle ranke sig i solen. Den skade burde jeg have en rimelig erstatning for ?

Jeg cyklede ud til den ret nye chef i den militære sydlejr, oberstløjtnant Frisenvang, der ville undersøge, hvor en sådan sag hørte hjemme. Et par dage efter ringede en kaptajn Helsøe om, at han og en bisidder ville besøge mig søndag formiddag. »*Hvornår drikker I formiddagskaffe ?*« ville han gerne vide i en helt anden fri og folkelig tone end den, vi troede at kende fra før 1940.

Af glemte grunde fik de desværre ingen kaffe. Måske fattedes jeg endnu mod til ved køkkenbordet at drikke kaffe og være dus med brave danske officerer? Jeg mindes episoden som et symbol på den foranderlighed, der var på vej ind i vort forhold til det danske militær, som vi nu skulle leve med året rundt.

Ansvar for de sorte fodaftryk i min grønne rug blev heller ikke anbragt den søndag, men det blev dog opklaret, at soldaterne med deres jernhæle blot havde været lånt ud til at bevogte flygtningelejren indtil opgaven kunne overtages af politiet.

Den tyske flygtningelejrs danske chef, Anker Petersen (i.v.) i forhandling med sin nærmeste medarbejder foran lejrens hoveddør (Arkivfoto 1946-48).

Min lille sag gik til tredje behandling, da jeg fik en indbydelse fra flygtningenes danske lejrchef Anker Petersen, der året før var »lånt ud« til formålet fra sit embede ved en ungdomslejr ved Ulfborg.

Vi mødtes ved mit agerhjørne en forårs-morgen kl. 9 og så på stien fra ende til anden. Så tog han til orde og sagde, at jeg blot var ude efter penge »*ligesom de andre bønder*«. Han havde på sin vis ret. Jeg kunne ikke leve af den nøgne sorte jord uden penge. Det gav han mig ret i. Jeg kunne måle det fortrådte areal op og beregne skadens omfang i rede danske penge. De kom med posten dagen efter, at mit regnestykke var modtaget på rette sted.

Vi skiltes som gode naboer og mødtes igen nogle gange siden. Når jeg husker manden og

hans fremtræden og tone ved vort skelhegn, kan jeg nu mange år efter bedre forstå, at alt, hvad han var udnævnt til at lede her, gik som det skulle; det kunne ikke andet.

(Og mens jeg nu er ved det: det meste af, hvad jeg finder værd at erindre for mig selv om min eftertid, har med mennesker at gøre uden hensyn til rang, kald og stand).

De tyske flygtninges ophold i lejren ved Oksbøl kom ikke til at vare så længe, som nogle af os på hver side af hegnet engang troede. Op under jul 1948 kom hjemsendelsen til Vesttyskland ret pludseligt igang med jernbanetog fra den tyske banegård, hvis danske navn nu var »Kulgården«. Jeg husker rangerlarmen i de mørke aftentimer, vist fordi, der var bedst plads til særtog ved nattetid.

Hvis jeg husker ret blev togene med indhold overtaget i Kolding af det nye hjemland?

Et par måneder inde i 1949 var flygtninge-

byen tom. Mens den var størst, havde den huset ca. 35.000, flest kvinder og børn og folk, der var for gamle til at sende i krig.

De danske myndigheder havde efter en lidt uøvet indledning løst den pålagte opgave til både dansk og tysk tilfredshed. Som en stat i staten med indre selvstyre havde de levet kummerligt, men ikke umenneskeligt og ikke været til ulempe for egnens skikkelige folk.

Næppe var lejren tom før, der begyndte stort udsalg af inventar, ubrugte forsyninger, barakker bygget i 1941 som hestestalde og fire år efter indrettet til mennesker. En hel barak 2500 kr, en halv det halve. De kunne skilles, flyttes og samles igen ved den gård, nær eller fjern, hvor der var brug for plads til foder, redskaber og andet skrammel. I den milde vinter blev udsalget et nyttigt udflugtsmål for selvbyggere af mange slags. Tingene blev brugt, og penge, der (måske) blev til overs gik via boligministerium i Statskassen.

Tyskerlejrens administrationsbygning, opført i 1941, som den så ud, da det o. 1949-50 blev besluttet at bruge den som hovedbygning i den nye skole.

Hvor ellers ?

Endemålet var at få det store tomrum i Aal Plantage, hvis rette grundejer var Statens Klitvæsen, til at blive nygrøn skov igen når engang, der var ryddet op også i det meste af, hvad der var mur- og nagelfast. Hvem skulle, ville og kunne gøre det ?

Der var gået ni år siden land og rige og dermed egn og skov blev besat. De næste ni år gik inden sporene var slettede. To etaper lige lange, men den sidste anderledes end den første. Den foregik på dansk.

I rette tid fik man øje på et par solide grundmurede bygninger, der med fordel kunne bruges til noget helt andet end det oprindelige.

I mange år havde Oksbøl manglet en ny og større skole. Netop nu var tiden moden til at

se sig om efter penge og plads. Og så kom den meget utraditionelle ide at bruge den »gamle« tyske administrationsbygning i østsidens af plantagen ca. 1 km. vest for bymidten. Efter en tilbygning, der i første omgang sparede tid og penge, kunne en ny skole tages i brug i 1953. Så var der begyndt.

Således blev det egentlig krigen og dens efterslæb, der kom til at bestemme hvor egnens hovedskole skulle være, og hvor der ad åre skulle blive et smukt kvarter af parcelhuse.

Fjerforholdet imellem stat og kommune blev så vidt vides løst, ved at sidstnævnte havde andre arealer at bytte med. Kommunens »geografi« var og er afvigende fra det normale derved at store arealer er i statseje, opkøbt ad flere gange. De første opkøb fandt sted i

Det første hold militærnægtere fra august 1949 til oktober 1950 med arbejdsledere foran det gamle tyske sygehus fra 1941, der senere blev skolebygning.

1886 til Statens Klitvæsen, da skoven skulle plantes. De næste i 1929-30 til militære formål og igen i 1941 tvunget af tyske »forpagtere«

Nu da disse »forpagtere« var væk, var det selvfølgelig en statsopgave at rydde op efter dem. Det skete ved at oprette en midlertidig filial af militærnægterlejren ved Kompedal.

Det tidligere tyske sygehus, som var en stor solid bygning, kunne bruges til deres beboelse. Det første hold på 150 mand kom i august 1949 til 15 måneders overkommelig arbejdstjeneste, der bestod i at nedbryde murede huse og rense mursten, der kunne købes til genbrug, grimme eller kønne som de var. Overflødige veje skulle brydes op, og der skulle planeres og plantes træer etc..

Arbejdet var rationeret således, at der kunne opspares mange fritimer ved flid og god

opførsel. Således blev der tid til at tjene lidt penge ude blandt egnens folk. Det kunne være i bønders roemarker, eller i en travl høsttid. De fleste var flinke og flittige unge mænd, der kunne være til hjælp ved mange ting. I møde- og gymnastiksale og andre kulturelle steder lod de sig også se.

Førnævnte Anker Pedersen var også her en kvalificeret leder bistået af nogle få skikkelige arbejdsledere. Indenfor murene var der et par erfarne kvinder fra egnen, der forestod madlavningen, mens betroede nægttere sørgede for opvartning, opvask, sygepasning o.l.

Anker Petersens gode, pædagogiske lederstil var respekteret af alle de nægttere, der hold efter hold passerede lejren i hans tid.

Han døde før de sidste hold fik udtjent.

Det blev 1958 før der var rensat og ryddet.

blev den danske, militære Nordlejr. Midt i billedet (med korslagte arme) lejrchefen Anker Petersen.

I 18 år havde forskellige paranteser præget egnen og dens historie. Med det bedste frelst havde det været en interessant epoke. Trods alt!

Nu tilbage til 1948 og der omkring.

Den hjælp til genrejsning, som det krigshærgede Europa havde brug for, kunne faktisk kun komme fra den rige verdensdel, der vandt krigen for os: USA. Det begyndte i 1948 med den navnkundige Marshallplan, som vist nok mere var et tilbud, end det var et krav fra vor side. De fleste vesteuropæiske lande modtog tilbuddet, også Danmark.

Sagt på jævnt dansk manglede vi (som før nævnt) mange ting og megen viden, som det store, rige Amerika havde så rigeligt af, at der var råd til at være gavmild. En del blev ydet som lån i dollars, andet i form af gaver som importøren vist nok skulle betale til Nationalbanken.

Hjælpen skulle vare i fem år, og den var set fra begge sider af Atlanterhavet tiltrængt for at få vigtige og rigtige hjul igang. Hjælp til selvhjælp, der af arkeliberalister kunne vække tanker om fattighjælp, sovepuder etc.

Hjælpens udmøntning i enkeltheder skal ikke huskes eller repeteres her. Den er nævnt fordi den blev et signal, et startskud til at få fredens syssel sat i værk.

Landbruget fik nogle nyttige forsyninger af hidtil ukendte kvalitetsvarer. Tekstillandlene kunne skaffe tøj, der var bedre end nogen- sinde. At udvalget var begrænset og prisen fordoblet siden 1939 var der ingen, der mukkede over.

Og der kom nye biler til landet. Ikke til alle og enhver lige straks. Folk, der som læger, dyrlæger o.l. skulle køre, kom nødvendigvis foran i køen. Og hjemmesygeplejersken, der på sin trædecykel havde slidt krigsdæk og grusveje i mange år, fik køretimer, kørekort

og en lille Morris med rat i højre side. Den fik vist nok kælenavnet Sterlingsmil, fordi en bred original amerikansk vogn var et Dollargrin - og en lille italiensk Fiat kun et Lirefnis.

Der blev rådet bod på lang tids boligmangel ved at yde statslån til eenfamiliehuse af forskellig standard. De beskedne termohuse af træ på støbt fundament var ret eftertragtede. De kunne sættes på et lille sted i en fart hvor en egn havde brug for tilflyttere, f.eks. den kommune, der ved større og bedre skoleforhold fik brug for flere lærere. Hvis ikke der kunne anvises en embedsbolig fik man ingen. Senere ville alle bo i eget hus.

De fleste af os manglede i grunden ikke ret meget af, hvad der hørte med til normal daglig livsudfoldelse. For mange af os syntes det uforståeligt, at alm. forbrugsvarer var på rationsmærker i syv år efter 1945, og at en regering Hedtoft ville »glide i smørret« to måneder efter at have overlevet et valg i efteråret 1950?

Ude på landet levede vi længe i troen på fremdeles at høre til i et moderniseret landbrugssamfund. Vi var en økonomisk nødvendighed. En kulturbærende stand.

Ingen fornam fra dag til dag at sprog og ords betydning og værdi blev anderledes. Foranderlighederne havde brug for nye ord for at blive forstået.

Det havde med kultur at gøre; et ord, der også var foranderligt. Hvad betød bondekultur for bønder, der helst ville være landmænd eller landboere, hvis de havde jord nok. Ellers var de husmænd - der også boede på landet.

Kultur i landlige sammenhænge havde med erhvervet at gøre. Kulturplanter var det vi ønskede, der skulle gro frem for ukrudt - der ikke havde med krudt at gøre. En kultivator var en speciel harvemodel, men alle harver

kunne bruges til at kultivere jord med. Sådan var der så meget.

Det blev moderne at være aktiv i stedet for virksom eller blot flittig. Den, der tænkte eller gjorde noget fornuftigt kunne være rationel og måske være med til at rationalisere og ikke nøjes med at forenkle. Det lød så billigt.

Forandeligheder, som ingen kunne flygte fra. Vi, der var unge fra 30'erne, havde alle gået i skole i syv år. En og anden havde været på efterskole højst en vinter. Mange bønderbørn kom på højskole i tre eller fem måneder, ofte med gymnastik som det vigtigste. Den som især stræbte efter at blive en dygtig landmand, følte sig mest sikker på at få »*valuta*« for sine penge på en landbrugsskole og nøjes med det. Nye landbrugsskoler var ønske og krav fra både neden og oven.

Nogle havde været forberedt længe, bl.a. på det gamle herresæde Riber Kjærgaard, der åbnede 1949 ved samme tid, som en ved Grindsted og Byholm ved Horsens, for blot at nævne et par. Og de fik søgning. Der var tro på moderne landbrug og mere uddannelse.

Og der var vilje til at fylde de tomrum, der måtte vise sig; (i nyere tid vil man sige problemer). Blandt landbrugets unge medhjælpere manglede der teoretisk viden og forståelse for, hvad de i grunden havde med at gøre. De vidste for lidt og havde glemt for meget fra skoletiden.

Ingen ville forlange, at de frivilligt skulle søge undervisning om aftenen efter en lang dag bag et par heste eller i en støvet lade. Gymnastiksalen skulle også passes. Så fandt landbrugets faglige foreninger og deres konsulenter på at holde skole en eftermiddag om ugen i vintertiden.

Ideen slog an. Den fornuftige gårdbonde

kunne nemt undvære knægten den halve dag. De unge fik lidt træning i at bruge en blyant. Sammenlignet med håndværkets tekniske skoler, der havde været en selvfølge i mange år, blev det sent før bønderne erkendte, at deres læredrenge ikke kun var til slæb.

Over alt var der trang til at lære mere. Det lille ord skole var blevet et godt signal til at samle folk på deres egne og især på deres børns vegne. Hvis tidens forældre følte at have lært for lidt, med eller uden egen skyld, så skulle deres børn i hvert fald ikke undgælde. En ny tids skole skulle være større og bedre end den gamle, der fik slagordet »*den stråækte*« med over i skolehistorien, før tag af strå blev moderne igen.

»*Dine børn kan ikke nøjes med det, du fik lært!*« blev en kras replik i skolesnak. Og ovenpå den nye skole burde vi have en »*mellemkommunal*« realskole. En realeksamen ville blive nødvendig, for at komme til det, man havde lyst til. Så var det sagt.

Begrebet skole blev med politisk støtte udvidet til aftenhøjskole. I Aal Sogn blev ordet brugt som et nyt navn til en foredragsforening, der ikke ville være en forening med vedtægter og paragraffer. Nogle mennesker i sognet fandt sammen om at indbyde til nogle foredrag om forskellige emner nogle mandag aftener fra efter høst til næste års påske. Man godkendte det, som foregik, ved at komme og betale for det man fik, eller blive væk. Et godt demokrati, som i mange år kunne fylde krosalen med folk fra land og by. Om nogle kom for diskussions skyld var blot med ærlig hensigt. Det viste sig ad åre, at vi, der i 1949 var de yngste, vedblev at være de yngste. Den kostbare tid havde fået andet at lade sig bruge til.

Alle havde radio i huset og mange ventede på, at det fjernsyn, der for længst var opfun-

det skulle komme over forsøgsstadiet. Hvis det engang blev hver mands eje, ville det måske også stjæle tid? Det blev der heldigvis ikke sørget over på forhånd.

Ude på landet blev der mere at gøre i takt med, at produktionen skulle stige; karlene blev afløst af store drenge, der gik i skole eller ventede på at komme i lære. De unge og så nyttige tjenestepiger var for længst væk af mangel på tilgang og af skattetekniske grunde.

Landmændene var ved at blive mere bundne i deres eget, end deres forældre havde været. Vi fik nok at gøre i det faglige for at »følge med«. Dermed blev der mere plads i mødesalen, hvor der (måske) blev talt og sunget folkelige, danske ord. Der blev også mere plads i kirken om søndagen.

Under krigen havde vi det bedst ude på landet. Vi vidste det selv, hvis vi tænkte efter. Vi vidste vel også, at byernes lønarbejdere kunne behøve bedre løn og mere fritid end i »de gode gamle dage«. Men fritid og frihed var ikke altid et og det samme. Den offentlige mening var godt igang med at vende sig til gunst for lønarbejdet. Sådan blev det følt i de såkaldt frie erhverv og måske mest i landbruget? Den tid lod til at være forbi, hvor der blev talt og skrevet om bonden og hans gerning og hans væsen. Skulle han ties ihjel?

Så skete det i 1949 at der udkom en roman på 265 sider om »mennesker og problemer på landet i nutiden«. Den hed kort og godt »Gården«, og dens forfatter, Hans Mølbjerg, var født i 1915 på en lille gård i Vendsyssel. Erindringer fra hans opvækst der har formentlig inspireret ham til at deltage i en dansk og en efterfølgende nordisk konkurrence, der skulle fremme interesse og forståelse for livet på landet. Mølbjergs bog vandt både den danske og den nordiske

førstepris, ialt 43.000 kr. tildelt af fire enige dommere. Den blev udgivet af Det danske Forlag og kunne dermed købes i Brugsen. Og den blev læst, også af folk, der sjældent læste en hel bog.

Vi, som hørte til Hans Mølbjergs samtid kunne genkende og tildels genkalde vor egen opvækst i 30'erne. Generationsspændinger omkring Anton og hans fem sønner og hvordan disse begavede knægte faktisk uden selv at ane det, var med til at holde ham ved gården. Men ved skelsår og -alder søgte de uden foragt eller bitterhed væk fra hjem og bondelev af indre lyst til en anden fremtid. Den femte og yngste søn skildres på de sidste sider som den moderne unge landmand i en fremtid med problemer, der ikke var kommet endnu. *Men de kom.*

Den foranderlighed, som Mølbjerg ikke var blind for, troede vi foreløbig ikke på. Landbrugets produktionsmønster, som vi kendte det fra før 1940 var fremdeles troværdigt i lidt højere format end før. Malkekøernes uundværlige af mange andre grunde end de månedlige kontanter fra mejeriet.

At husmanden med fem-seks køer og for lidt jord fik flere penge ud af sit hønsehold var en anden sag. Hønseri og jordbrug behøvede ikke at høre sammen. Det kunne også være sjovere at passe nogle hundrede høns end blot 17. Men det varede længe, før ham med 50-60 tdr. land turde være bekendt at købe æg til sin husholdning.

Alle skulle bruge flere penge end førhen. I svineholdet kunne det ske hurtigst og mest lønsomt. Krigstidens kornordning var afviklet. Der var import af korn og eksport af bacon til England endnu engang - uden svinekort. Den gamle erfaring, at den, der havde svin at sælge også havde penge at betale med, blev aktuel igen.

Det blev også aktuelt at komme igang med at bygge det nye Andels(svine)slagteri i Esbjerg, der havde været påkrævet og planlagt længe. I 1950 blev det alvor og o. 1953 kom det i brug. Imens byggeriet varede steg priser og krav mere end forudset og dermed gælden. Der kom nogle magre år med ringe overskud (efterbetaling). Det kneb at holde på andelshaverne eller rettere sagt deres svin i konkurrence med privatslagterier i overkommelig afstand. På de årlige, interessante kredsmøder hvor den dygtige direktør og dv. formand fortalte om årets gang vankede der både ris og ros. Hvis der var mest af det første var det sidste mest vægtigt. Slagteriet havde flygtigt set været dyrt, så dyrt, at det efter en kort gældskrise viste sig billigt i drift. Man havde »ladet daleren springe« for på langt sigt at spare skillinger, og en dygtig direktør, der stod last og brast med »sit« slagteri, fik vist, at han var sin løn værd.

Med fornyelser følger foranderlighed eller omvendt. Oksbøl Andelsmejeri, der ikke var af de store, havde længe været forældet i sit indre, men det var dog brugeligt så længe som den solide og lidt kantede bestyrer Carsten Hansen beherskede den daglige drift (siden 1908), bistået af en ikke helt ny undermejerist og en erfaren arbejdsmand.

Det var forudset længe, at Hansen i 1950 ville søge sin afsked, og at mejeriet skulle moderniseres totalt når en ny bestyrer var faldet til på stedet.

Mejerister var der mange af. Om der kom 190 eller kun 90 ansøgninger huskes ikke. Ifølge vedtægt var det bestyrelsens opgave at finde og ansætte den bedst egnede, men det kunne være svært, hvis der var lokale eller familiære hensyn at tørne imod. Og hvem turde vælge og vrage blandt så mange ?

I en tid hvor det vigtigste mejeriprodukt

endnu var smør med 84% smørfedt og 16% vand kunne det betyde meget i mejeristens karakterbog og mejeriets økonomi og omdømme hvor fine tallene var, hvor han kom fra.

Mejeriets ansvarlige styrelse ville være demokratisk. Den udtog fem unge mejerister, som efter tur og med den udkårne ved sin side, skulle udstille sig for en ekstraordinær forsamling og læse deres ansøgning op.

Forinden var der, ved ordonans eller stafet, omdelt et fint hvidt papir fra hver af de fem kandidater med foto og gode ord om god vilje til at fylde pladsen.

Efter de fem scenskift kom kaffen på bordet. Nogle snakkede, andre havde at gøre med at tænke. Vi skulle helst have ham, der så ud til at være den dygtigste, og hvordan så man det?

»Dygtige folk er ikke altid så rare !« sagde min genbo. Hvad skulle man så tro ?

Han så også dygtig ud, ham der fik de fleste stemmer, og var også så rar som vi fortjente, hvis vi ellers ville se det?

Det skete i august 1950, et par år efter at det lille forslidte mejeri i Ho med glæde havde slået sig sammen med det lige så slidte i Oksbøl (ordet fusion kendtes ikke). Deres mælk kunne være på en almindelig lastbil. Den første motoriserede mælkekusk var dermed ordineret.

Ved november-tide overtog den nygifte bestyrer vort 67 årige mejeri. Ved den huskendte arbejdsmands nærvær lykkedes det at få gang i det gamle, dampdrevne maskineri. De nye folk var bedre vant, hvor de kom fra.

Sommeren efter blev løftet om modernisering indfriet. En revolution var det slet ikke, kun en nødvendig reform. En ny mejeribestyrer (fra gammel tid var han blot »mejeristen«)

kunne for vi bønder være en større begivenhed end at få en ny præst. Det kunne være strengt for en ny mejerist at have tid og lyst til alle de private gilder, han pr. tradition skulle med til - endnu.

Som lokal revisor i 16 lærerige år lærte jeg mejeristen og hans solide bogholderi bedre at kende end de fleste. Fra mejeriets barndom var der valgt en kasserer »af bestyrelsens midte«, men regnskab og kasse var forlængst blevet mejeristens fag og sag. Så vidt jeg skønnede kunne hurtigt skiftende bestyrelser være svage i det økonomiske overblik og dermed for bange for at træffe upopulære beslutninger. Velmente kritiske spørgsmål blev det så nemt at lade mejeribestyreren svare på. Så blev det et nemt ord blandt godtfolk, at »han bestemte det hele !«

Set fra vejen så mejeriet ud som i 1915, og det lå, hvor man blev enige om at bygge 1883. Her skulle der fremdeles være et mejeri. Hvo, som ville vove at forudse andet, måtte være skør oveni.

Forbedringer og ophobet vedligehold gik hånd i hånd. Mælkekuskene, som næsten var de samme år for år, fik ind fra en kant nye vogne med gummihjul fra den nære »Oxbølsmede- og maskinfabrik«. Det gavnede både hestekraft og grusveje. Mejeriet var stadig det »tempel«, der holdt alle bønder (landmænd) sammen uanset smørpris. Salg af mælk til menneskeføde tog til i takt med folketilvækst i byerne. Og dermed strengere krav til kvalitet etc. Nogle krav som med tiden ville blive for dyre for små mejerier. Men foreløbig gik det bare godt.

Det blev skik, at den ordinære generalforsamling sidst i oktober blev fulgt op af et festligt kaffebord og spil og dans for alle leverandører med husstand. Og alle, der havde leveret mælk af I. klasse alle årets uger fik

overrakt en sølvske. Dette »høstgilde« var i mange år med til at holde sammen på vort eget mejeri.

Hvordan skulle vi modernisere og forbedre vort eget selvejede landbrug. Hvem turde være fremsynet nok? Hvor meget var der hold i af alt det nye forude og hvad var blot døgnfluer, fejlinvesteringer? og hvad skulle vi producere til det voksende industrisamfund, der ikke kunne leve uden et solidt landbrug. Det var ikke et enten - eller, men et både - og. Den nødvendige arbejdskraft var også et problem. Mangel på karle var næppe kun en overgang. Var vi for nærige med lønnen, vi som krympede os ved at love fem gange mere ud end de 1200 kr. årlig, som vi selv havde klaret os med ?

En kendt og anerkendt landbrugsskolemand trøstede os i et foredrag med, at når nu det store overskud af krigsbørn voksede til og skulle i arbejde, så ville landbruget også få sin part. Derfor gjaldt det om at holde ud. Der var håb forude, ifølge hans »prognose ?«.

Hvor mange lettelser kunne vi mekanisere os til? Kunne vi undvære hestene? Ville vi? De første traktorer uden jernkløer kom med Marshallhjælpen i 1948. Store amerikanske Farmall, der passede bedre til kommende maskinstationer end til vestjyske smågårde.

Så kom den grå Ferguson! Nem og bekvem for os, der aldrig havde set andre. En Ferguson blev for mange symbolet på en traktor, som en støvsuger længe havde været en Nilfisk. Nu blev det nemt at være karl hos den mand, der kunne sanse at følge med og betale hvad det kunne koste, og skynde sig at få den sidste hest skudt. »Du skal have en plov og en harve« var smedens nemme forslag. Men dermed var landbruget ikke mekaniseret. Den lille, grå Ferguson var overkommelig at købe, men dyr i benzin og for let til

alle de opgaver, der ville blive. Der gik 10 år med at tænke og diskutere, hvad man skulle. Smeden blev sat til at lave noget af det gamle hestetrakne om til at hægte på den lille traktor i den overgangstid, som det var for os halvgamle bønder. Det viste sig (igen), at vi, der havde ventet længst, også havde lært og sparet mest ved se på »pionerernes« øvelser. De elementære fysiske grundregler i al jordbehandling var de samme uanset trækraftens art. De første mejetærskere havde vist sig. Var de egnede til vort ustabile danske høstvejr? Hvordan skulle vi opbevare kornet og lære at vente til kernen var moden? og hvordan kunne vi samle halmen, som vort store husdyrhold ikke kunne leve foruden?

Omkring 1960 var der mindst en traktor på enhver gård, og den lille grå havde nogle steder fået en mere vægtig storebror. Hesten som trækdyr havde udtjent.

En dansk mejetærsker af »1. generation«, trukket af en Ford traktor (en brugt »englænder«) i 1963. (Foto i privateje).

Der var meget andet på ønskesedlerne. En ny kostald eller modernisering af den halvgamle, en god brugt bil, et badeværelse med fliser, nyt moderne køkkeninventar etc. Og i sidste halvdel af 50'erne gik landbrugets salgspriser nedad. Mælk og smør, svin og korn - men ikke de ubønhørlige udgifter.

Der opstod spændinger i landbruget, indtil og i forhold til den politiske udvikling.

Krise som i 30'erne kunne det ikke kaldes, men der var ligheder. Troen til planøkonomiske støttekrav var også blevet stærkere i det engang så liberale erhverv. De svingende markedspriser irriterede mange. Prisregulerende puljeordninger havde både venner og vantrø.

Ansvarlige slagterifolk var bange for, at der ville blive for mange svin. Svinefabrikken uden jordbrug blev et skræmmebillede. Slige steder så man stort på, om der skulle tre eller fem svin til at give 1000 kr. blot priserne på smågrise og indkøbt foder fulgte med. I slagteriets årlige statistik var det dog stadig de små med 50-100 svin pr. år, der var flest af.

En højere kornpris ville gavne flæskeprisen mente toneangivende magthavere i Østdanmark.

Så ville man måske fristes til at sælge korn i stedet for svin (til hvem?). »Den kloge købmand er ham, der har 98% af den vare, der kan sælges« lød et argument fra højeste sted. En vestjysk slagteriformand var slet ikke enig. Han mente at de to %, der kom til at mangle ville blive overtaget af andre »købmænd«. Ligeså ville det gå med det korn, der ville fordyres for danske svin. Det ville ende i et svinetrug et andet sted og derfra påvirke det britiske marked.

Angsten for, at der skulle blive for meget af det ene eller det andet, kunne føre til, at der til tider blev for lidt. Så ville forbrugerne

vænne sig til bruge andre varer. Et raskt udsalg eller en kort priskrig var ikke altid at foragte - var der nogle, der tillod sig at mene.

Foranderligheder blev der flere af. Ingen kunne forudse, hvad der skulle troes på næste år. Situationen kunne lignedes ved den, der i 1880'erne brød med almuetraditioner uanset om folk kunne lide det eller ej.

På tomandshånd kunne enhver se, at der skulle ændres ved flere ting, men hvordan? Hvem turde have de rigtige ideer?

Der var seks mejerier vest for Varde. De fleste var små og for dyre i drift i forhold til tidens krav. I nogle var der indre splid om, hvad man skulle eller ville fremover. »*I må ikke agitere for noget!*« blev der sagt tværs over et byskel i 1959, efter at der havde været bud efter den fremsynede rådgiver fra mejerikontoret, som nogen kaldte »*mejerislagteren*«. Med- eller modspil fra tilhørerne fik henstand til dagen derpå. Hvis det kom?

Midt i 1959 blev alle seks mejeriers andels-havere indbudt til et møde i Idrætshallen Oksbøl. Der blev forelagt en plan for, hvorledes områdets mejerivæsen kunne forenkles og samles om de to største: Janderup mejeri kunne gøres til ostemejeri, og mejeriet i Oksbøl skulle kærne smør og tappe flaskemælk til konsum. De fire mindste kunne så nedlægges og dermed holde op med at slå med sig selv og hinanden. Planen var gennemtænkt og velment og kun forelagt til orientering. Spørgsmål og kommentarer var velkomne, men det meste blev sagt tværs over kaffen. Mikrofonens gode hjælp var de fleste bange for. Nogle måske også bange for hinanden?

Der var en, der turde udsige det hele. På egne vegne. En mand fra Billum hede havde en bedre løsning: *byg et nyt mejeri på bar mark på Billum banke* og nedlæg alle de gamle! Ingen tog manden eller hans hensigter

alvorligt. Nogle nøjedes med at grine.

Sagen om de seks og de to blev kort sagt tabt på gulvet. Mejerierne fortsatte med at misforstå og mistænke hinanden. At en mejeribestyrer i sin bedste alder ikke ville fyres uden at kny var forståeligt. Mejeriet i Billum forenede sig, lidt tilfældigt, med Oksbøl, mens resten gik til Janderup, som siden lod sig sælge til Varde. De »*glade*« andelsbønder, som dagen derpå sad i den lokale frisørs ventestole, måtte sluge den replik, at de i grunden havde solgt deres gamle bedstemor. Det var ikke kun landets, men også byens mejeri.

Mælkekuske med heste var nu en saga blot. Den husmand, der kunne have traktor og tid til overs hjemme, havde let ved at få andet arbejde. Mælkekørsel i tankbil fra en gård-tank af rustfrit stål blev et nært ønske, hvor ingen havde tid og lyst til at vaske ti spande syv dage i ugen. I Oksbøl vovede man at købe to tankbiler og første del af et nyt mejeri. »*Kan vi ikke nøjes med tankbilerne og lade dem køre mælken til et stort bymejeri?*« lød en spag røst i baggrunden. Et godt spørgsmål, der i grunden blev afvist. Der kom faktisk et nyt mejeri, men ikke som det blev sagt i 1959. Og vi var kun midt i »*de glade 60'ere*« som nogen syntes det var. *I 1972 var der ingen mejerier vest for Varde.* Der stod endnu et par nøgne skorstene. Og der kørte nogle store mælkebiler. Vi vidste knap nok hvor de kørte mælken hen.

Foranderlighed! Der lignede et kulturskred. Det midtsamlende mejeri var borte. 100 års jævnt henskridende udvikling så ud til at være under afvikling.

Mejeri var ikke som i »*de gode gamle dage*« 1883 blot et specialiseret bondebrug, der kunne skumme fløde og kærne smør. De begavede bønder, der dengang skulle finde en bru-

gelig model, havde ingen industri at lære af. Med den mekaniske udvikling, der siden var sket, måtte mejeri rime på industri i mere end en betydning. Der var vist ikke sket noget forkert. Det skulle da være, at vi havde brugt for lang tid og for mange penge, fordi vi ikke var så fremsynede som manden fra Billum hede i 1959 ?

De små mejerier og de små landbrug havde været samtidige og samhörige. En stemme pr. hoved, ikke pr. høved. De store mælkebiler havde ikke tid til at køre ind med enhver sidevej for at slubre 50-100 l. mælk i sig.

Slagordet »den effektive landmand« var møntet på ham med mindst 30 køer og 10 mere til næste år. Det effektive blev hellere omsat i mere arbejde (og flere rygskader) end lettelser i det daglige. »Kvinden ud på arbejdsmarkedet« blev et andet slagord, der måske var lidt penge i og mere ensomhed for ham derhjemme - (hvis ikke han var det i forvejen ?)

Ude på landet mente man længe, at rodløshed og tomhed var problemer blandt byfolk, der så til gengæld kunne tro, at der altid »var så dejligt ude på landet!«

På sidste side i Hans Mølbjergs prisroman »Gården« fra 1948 anes »de problemer den ny bondeslægt får at kæmpe med«. Den effektive gårdejer Jakob glæder sig ved fyraften til at hygge sig med sin cigar ved Bittens hyggemusik på klaveret. Men Bitten er mistrøstig sin ensomhed. »Jeg snakker ikke med nogen!« Jakob trøster med at »det skal ikke vare længe inden vi får bil!« - »Hvorfor sælger vi ikke gården ?« lød det pludselig henne fra Bittens stol. Og i sidste linie sad hun »inde bag mørket og begræd sin skæbne.«

Frode Sørensen, Borrevej 5, 6840 Oksbøl, f. 1915, gårdejer. Modtog H. K. Kristensen Prisen i 1984. Artikler i »Fra Ribe Amt«. Har udgivet »Breve fra Niels Kristensen 1865-1913 - et tidsbillede fra Aal Sogn« (1984).